

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MULOQOT VA MUNOSABATLAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK MASALALARI

Naimova Matlab Ro'ziyevna

*Buxoro viloyat Peshku tuman 12-umumiy
o'rta ta'lim maktab amaliyotchi psixologi*

Ibragimova Zilola Ziyodullayevna

*Buxoro viloyat Peshku tuman 14-umumiy
o'rta ta'lim maktab amaliyotchi psixologi*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida muloqot va ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi, uning psixologik asoslari hamda bu jarayonga ta'sir etuvchi omillar yoritiladi. Shuningdek, o'qituvchi, ota-ona va tengdoshlar muhitining bola kommunikativ rivojlanishidagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, muloqot, munosabat, psixologiya, ijtimoiylashuv, o'qituvchi, oila, tengdosh, kommunikatsiya, shaxs rivoji.

KIRISH

Boshlang'ich sinf davri bola hayotida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bola maktab muhitiga moslashadi, yangi do'stlar orttiradi va o'qituvchi bilan ilk jiddiy muloqot tajribasini shakllantiradi. Muloqot va munosabatlarning to'g'ri shakllanishi esa bolaning kelajakdagi shaxsiy rivojiga bevosita ta'sir qiladi.

Bola maktabga kelgach, oilaviy muhitdan tashqari yangi ijtimoiy muhitga tushadi. Bu yerda u o'zini qanday tutish, boshqalar bilan qanday gaplashish va jamoada o'z o'rnini topishni o'rganadi. Dastlab bu jarayon biroz qiyin kechishi mumkin, chunki har bir bola yangi sharoitga turlicha moslashadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida muloqot ko'nikmalarining shakllanishida o'qituvchi eng muhim rol ni bajaradi. O'qituvchining nutqi, muomalasi va bolaga

bo'lgan munosabati o'quvchi uchun namuna bo'lib xizmat qiladi. Agar o'qituvchi iliq va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratsa, bola o'z fikrini erkin ifoda eta boshlaydi.

Tengdoshlar bilan munosabat ham bu davrda juda muhim ahamiyatga ega. Bolalar do'st tanlash, jamoada ishlash, baham ko'rish va kelishish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni aynan sinf jamoasida o'rganadi. Agar sinfda sog'lom psixologik muhit bo'lsa, bolalar bir-biriga yordam berishga intiladi.

Oilaviy muhit ham muloqot shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ota-ona bolaga qanday gapirsa, u ham shunday muloqot qilishni o'rganadi. Shuning uchun oilada to'g'ri nutq madaniyati va hurmatga asoslangan munosabat muhim hisoblanadi.

Ba'zi bolalarda uyatchanlik, tortinchoqlik yoki o'z fikrini ifoda eta olmaslik holatlari uchrashi mumkin. Bunday holatlarda o'qituvchi va psixolog bolaga qo'llab-quvvatlovchi yondashuv ko'rsatishi, uni kichik muvaffaqiyatlar orqali rag'batlantirishi kerak.

Muloqot va munosabatlarning to'g'ri shakllanishi bolaning o'ziga ishonchini oshiradi, uning ijtimoiy faolligini kuchaytiradi va kelajakda mustaqil shaxs bo'lib shakllanishiga yordam beradi.

Shaxsning barkamolligi ko'p jihatdan uning aqliy rivojlanishi va ma'naviy jihatdan shakllanganlik darajasiga bog'liq bo'ladi. Bugungi kunda inson muammosi aniq va gumanitar fanlarning umumiy tadqiqot obektiga aylanib bormoqdaki, bevosita psixologiya fani bu borada nazariy va amaliy ta'limotlarning inson ruxiy kechinmalarinio'rganishda zamonaviy tadqiqot usullaridan foydalanilmoqda. Amerikalik olim Megrabyanning ma'lumotlariga ko'ra, birinchi uchrashuvda biz boshqalardan kelayotgan noverbal signallarga 55%ga ishonamiz, ulardan ta'sirlanamiz; 38% – paralingvitsik va 7% gina nutqning bevosita mazmuniga ishonamiz. Shuning uchun xam obrazli tarzda —Kiyimga qarab kutib olinadi, aqlga qarab kuzatiladi deyiladi. Keyingi uchrashuvlarda bu mutonosiblik, tabiiy, o'zgaradi. Ijtimoiy munosabatlar insonlarning siyosiy munosabatlaridan tortib, uning shaxslararo munosabatlari xususiyatlarini o'z ichiga olgan murakkab jarayondir. Bu jarayonni turli nazariy oqim vakillari o'zlaricha o'rganishlari ma'lum. Masalan, interksionizm

vakillari uni shaxslararo o'zaro ta'sirning turlicha namoyon bo'lishi shaklida tushunsalar, ijtimoiy almashinuv nazariyasi tarafdorlari – odamlarning birbirlariga nisbatan talablari, kutishlari va manfaatdorliklarining o'zaro almashinuvi jarayoni sifatida tasavvur qiladilar. Kichik maktab yoshi davriga 6-10 yoshli boshlang'ich (I-IV) sinflarning o'quvchilari kiradi. Bola maktab ta'limiga bog'chada tarbiyalanayotganida tayyorlanadi. Bunda u maktabda o'quvchilarga quyiladigan har xil talablar bilan tanishadi, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyor bo'ladi. Ta'limga psixologik tayyorlik deganda, bolaning obhektiv va subhektiv jihatdan maktab talabiga munosibligi nazarda tutiladi. U maktab ta'limiga avval psixologik jihatdan tayyorlanadi, binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada rivojlanadi, shu yoshdagi bola idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, o'zining qiziquvchanligi, dilkashligi, xayrixohligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurining yaqqolligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Maktab ta'limiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Bola diqqatining xususiyatlari roli va syujetli o'yinlarda, rasm chizish va qurish-yasash mashg'ulotlarida, loy hamda plastilindan o'yinchoqlar tayyorlashda, o'zgalar nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni yechishda, hikoya tinglash va tuzishda ko'rinadi.

Muloqot jarayonida muloqotdoshlarning tasavvurlari, qiziqishlari, his-tuyg'ulari, ko'nikmalari, voqelik natijasini oldindan sezish, payqash, ta'sir o'tkazish uslubi tarkib topishi mumkin. Muloqot tashqi ta'sirlar, namunalar asosida o'zini-o'zi tuzatish, qayta tarbiyalash, shaxsiy imkoniyatini ruyobga chiqarish uchun puxta zamin hozirlaydi, komillik sari yetaklaydi. A. V. Zaporjets, M. I. Lisina tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, bolaning dastlabki ijtimoiy ehtiyojlaridan biri - bu muloqotga nisbatan ehtiyojdir. A.V.Zaporjets va M. I. Lisinalar tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan muloqotga kirishish ehtiyoji 7 yoshgacha bir nechta bosqichlar tarzida rivojlanib boradi: 1) e'tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo'ladi; 2) kattalar bilan hamqorlik qilish ehtiyoji tug'iladi; 3) avvalgi barcha ehtiyojlarga kattalar tomonidan hurmat qilish ehtiyoji tug'iladi; 4) maktabgacha tarbiya yoshidagi

bolada atrofdegilar bilan o'zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi. Fransuz psixologi P.Jane(1857-1947) psixik rivojlanishning biologik va ijtimoiy munosabatlar muammosi bilan shug'ullandi. Uning nazariyasiga binoan inson psixikasi ijtimoiy munosabatlarga bog'liq, zotan jamiyat va tabiat o'rtasidagi turli aloqalar sistemasining shakllanishi insonning o'sishini belgilaydi, u aloqa deb, xatti-harakatni tushunadi. Bu esa kishining atrof muhitga shaxsiy munosabatidan boshqa narsa emas, albatta. P.Jane'ning fikricha, eng qimmatli, ahamiyatli, ijtimoiy harakat hamkorlikdagi faoliyatda o'z ifodasini topadi, shaxslararo tashqi munosabatlar rivojlanishning prinsipi hisoblanadi. P.Jane o'z tadqiqotlarida psixikaning to'rt darajasi: a) motor reaksiyasiy o'sishi; b) persektiv harakatning o'sishi; v) shaxsiy-ijtimoiy harakatning o'sishi(o'zining harakatini boshqa kishilarga moslashtirish); g) intellektual sodda xatti-harakatning o'sishi(nutq va tafakkurning rivojlanishi) mavjud ekanligin asoslagan.

AQShlik psixolog Dj.Bruner(1915) shaxsning tarkib topishi bilan ta'lim o'rtasida ikki yoqlama aloqa mavjudligini aytib, insonning kamolot sari intilishi bilim olish samaradorligini oshirsa, o'qitishning takomillashuvi uning ijtimoiylashuvi jarayonini tezlashtiradi, deb uqtirgan.Bugungi kunda kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning o'z atrof-muhitidagilar bilan muloqotga kirishishlari yordamida o'zlarini jamiyatga moslab boradilar.O'quvchilarning bilim doirasi kengaygani sayin ular qat'iy hukmlardan taxminiy hukmlarga ko'cha boshlaydilar, yahni narsa va hodisalarniyag turli xususiyatlarga egaligini, voqelik atigi bir harakatdan, bir sababdan emas, balki ko'p sabablardan paydo bo'lishligini anglash bosqichiga ko'taradilar. Taxminiy hukmlar ikkinchi sinfdan boshlab namoyon bo'ladi. O'quvchilar «Nega bugun falonchi darsda ko'rinmaydi, balki kasal bo'lib qolgandir, uxlab qolgandir, dars tayyorlay olmay, uyalganidan kelmagandir?» - deb gumonsirab, taxminiy mulohazalar yurita boshlaydilar, natijada taxminiy hukm chiqara boshlaydilar. Uchinchi sinfdan boshlab turli vaziyatlarni, holatlarni aniq dalillar bilan isbotlab berishga o'tadilar. Buning sababi bolalarning bilimi kundan-kunga osha borishi, mahlum tizim hosil qilishidir. Ular bu paytda o'z hukmining chin yoki chin emasligini anglab yetadilar,

bevosita muhokama qilish, dadil keltirish, isbotlashning shartlariga asoslanib fikr yuritish jarayoniga o'ta boshlaydilar. Bolalar narsa va hodisalarning paydo bo'lish sabablarini aniqlashda muammo, masala va savollar qo'yishdan tashqari, ularni hal qilishga, yechishga ham odatlanadilar. Biroq, ularning hukmi moddiy dunyodagi narsa va hodisalarning ichki qonuniyatlarini, obhektiv bog'lanishlari va munosabatlarini to'liq ifodalay olmaydi. Uchinchi sinfdan boshlab o'quvchilarda tushuncha va hukmlar rivojlanishi bilan birga turli narsa va hodisalar haqida yuritilgan muhokamalar asosida xulosa chiqarish ham o'zgarib boradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida induktiv va deduktiv xulosa chiqarish alohida ahamiyat kasb etadi. Xulosa chiqarish avval bevosita idrok qilinayotgan narsalar asosida vujudga keladi. U bevosita kuzatish idrok qilish jarayonida narsa va hodisalarning munosabatini, bog'lanishini aks ettiradigan xulosa chiqarish bo'lib, bolaning tafakkurida asosiy o'rin egallaydi. Chunki bunda yaqqol-obrazli tafakkurga tayanib-xulosa chiqariladi. Keiynchalik mavhum shart-sharoitlardan vujudga keladigan xulosa chiqarish turi paydo bo'ladi va u ko'rsatmalilik, sxemalar, chizmalar, tanish misol va masalalar, hodisalarga asoslanishda ko'rinadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun sabab-natija munosabatlarini ifodalovchi narsa va hodisalarni tahriflash juda murakkabdir. M.N.Shardakovning tajribasida uchinchi sinf o'quvchilari jismlarning kengayishi isitishga bog'likligini anglab yetmaganlar va barcha jismlar issikdan kengayadi, deb xulosa chiqara olmaganlar. Lekin alohida olingan jismlarning issikdan kengayishi hodisasini tushuntirib aytganlar, demaq jismlardagi umumiylikni, o'xshashlik belgilarini topa olmaganlar. Umumiy xulosani ko'ra eksperimentator yordamida chiqarganlar.

Ta'lim jarayonida tafakkurning analitik-sintetik faoliyati muhim rol o'ynaydi. O'quvchi tahlil qilish jarayonida yaxlit munosabatni yoki narsani bo'laklarga ajratib, ularning uzviy bog'lanishini, aniqlaydi, sintezda esa buning aksini bajaradi, yahni bo'laklarning yaxlit buyumga bog'lanishini aniqlaydi. O'quvchilar tahlil va sintezni, taqqoslashni tahlil qilish orqali narsa va hodisalarning muhim belgilarini tasodifiy belgilaridan ajratishni o'rganadilar va shu tarifa o'zlarining mavhumlashtirish

faoliyatlarini takomillashtiradilar. Bolalarning bilimlar tizimini o'zlashtirishda tushunchalarni, qonuniyatlarni nomuhim belgisiga binoan o'rganishlari tez-tez uchrab turadi va bu hol o'quv materiallarini o'zlashtirishni qiyinlashtiradi. Shuning uchun o'quvchilarga tushunchani to'g'ri umumlashtirish usullarini o'rgatish lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining umumlashtirish faoliyatini rivojlantirish maqsadida amalga oshirilgan tadqiqotlardan ma'lumki, yil oxiriga borib, bolalarning o'zlari mustaqil ravishda narsalarni muhim belgilariga asosan umumlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ularda mahalliy tushunchalar, atamalar, tushunchalar miqdori keskin kamayadi. O'quvchilarning muloqotchanlik qobiliyatlarini o'rganishga qaratilgan bir qancha psixodiagnostik, proyektiv metodikalar mavjud. Bevosita kommunikativ bilimdonlikni aniqlash uchun —Muloqotga kirishuvchanlik darajasi, — Muloqot, — Tinglashni bilasizmi?, —Fikrni bayon eta olish kabi qator metodikalar qo'llaniladi. Muloqot jarayonida odam o'zini qanchalik nazorat qila olishi M. Snaydning maxsus testi ishlatiladi. Ijtimoiy-psixologik bilimdonlik bevosita odam tomonidan o'zini o'zi bilish – autopsixologik bilimdonlik bilan xam bog'liq. Bu odamdagi shunday malakalarki, ular uni o'z sifatlarini diognostika qila olish – o'z-o'zini diagonotsika, o'z-o'zini tuzata olish (o'zini korreksiya), o'z-o'zini takomillashtira olish, o'ziga o'zi motivasiya bera olish, xar qanday ma'lumotdan samarali foydalana olish, psixolingvitsik bilimdonlikni nazarda tutadi. Proyektiv metodikalardan "Oila" rasmi bola shaxsining psixologik portretidir. Bu testni 3 yoshdan 10 yoshgacha bo'lgan bolalarda qo'llash mumkin. Psixologlar bu testdan bolaning oiladagi «Men»ini o'rganish maqsadida foydalanadilar. Bu testni o'tkazish pedagogik va psixologik amaliyotda qulay va ommabop. Bu testni o'qituvchilar, maktab psixologlari va ota – onalar o'tkazishlari mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf davrida muloqot va munosabatlar psixologik jihatdan juda muhim jarayon bo'lib, bu jarayon oila, maktab va tengdoshlar hamkorligida to'g'ri yo'lga qo'yilsa, bola sog'lom va ijtimoiy faol shaxs bo'lib yetishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisi psixologiya. T., 1998
2. Karimova V. Mustaqil fikrlash. T., —Sharq , 2000
3. Z Nishonova. Bolalar psixologiyasi va uni ukitish metodikasi T. 2006
4. Ziyonet.uz azlarga suyanib mulohaza yuritish, yahni yaqqol tafakkur mavhum
5. Ziyonet.net